

Willaume, Małgorzata

Nicolae Titulescu (1882-1941) - polityk i dyplomata

Dzieje Najnowsze 30/2, 43-48

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Willaume

Lublin

Nicolae Titulescu (1882–1941) — polityk i dyplomata

Sylwetka Nicolae Titulescu znana była w większości stolic europejskich. Znany był w Genewie z racji aktywności na forum Ligi Narodów. Sam znał, prowadził rozmowy i negocjacje z wieloma wybitnymi mężami stanu w latach międzywojennych. Ambitny, pełen energii i pomysłów polityk rumuński był jedną z popularniejszych postaci ówczesnej dyplomacji. Ślady tego można odnaleźć we wspomnieniach tego okresu¹, a także w artykułach prasowych. Bardzo wiele prac napisali o Titulescu, szczególnie w ostatnim dwudziestolecu, historycy rumuńscy oraz obcy². Opublikowano częściowo wystąpienia, mowy i artykuły, które wyszły spod pióra Titulescu³.

Postać N. Titulescu, promotora rumuńskiej polityki zagranicznej w latach międzywojennych, wciąż wzbudza duże zainteresowanie wśród badaczy. Choć wtedy, gdy kierował polityką zagraniczną Rumunii, kontakty z Polską należały do oziębłych, a brak zrozumienia między nim a J. Beckiem był powszechnie znany, to nie sposób odmówić mu samodzielności w podejmowaniu licznych działań i wielu trafnych decyzji politycznych. Warto też zwrócić uwagę na różne aspekty jego aktywności politycznej. Wydaje się bowiem, że obok Take Ionescu (1858–1922), wybitnego polityka czasów budowania Europy powojennej, był Titulescu jednym z najwybitniejszych polityków rumuńskich okresu międzywojennego.

Pochodził z Oltenii. Urodził się w Craioviej 4/16 III 1882 r. w rodzinie o tradycjach prawniczych. Kontynuując je, po maturze w 1900 r. zapisał się na Wydział Prawa Uniwersytetu Paryskiego oraz do paryskiej Szkoły Nauk Politycznych. Bardzo pracowity, obdarowany licznymi zdolnościami, był laureatem dwóch francuskich konkursów z zakresu prawa cywilnego oraz prawa handlowego. Pięcioletni pobyt we Francji, głównie w Paryżu, wywarł ogromny wpływ na ostateczne ukształtowanie się osobowości Titulescu. Jeden z jego licznych biogra-

¹ Zob. J. Laroche, *Polska lat 1926–1935*, Warszawa 1966, s. 132–133, 135; A. Eden, *Pamiętniki 1923–1938*, Warszawa 1970, s. 199, 220–221, 291; J. Beck, *Ostatni raport*, Warszawa 1987, s. 35, 55 i n.

² V. Netea, *Nicolae Titulescu*, București 1969; I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity*, Buharest 1970; I. Grecescu, *Nicolae Titulescu. Gindire și ațiune*, București 1980; J. de Launay, *Titulescu et l'Europe*, Nyon 1976, Niemal całość opracowań dotyczących tematu podają I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, I. Pavelescu, *Coordonajele activității diplomatice a lui Nicolae Titulescu în perspectivă istoriografică*, w: *Titulescu și strategia păcii*, Iași 1982, s. 19–52.

³ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București 1967; N. Titulescu, *Discursuri*, București 1967.

fów, I. Oprea, podkreśla, iż w późniejszych jego działaniach wiele było odniesień do kultury i polityki francuskiej, a nawet do codziennych francuskich obyczajów⁴.

Po powrocie do kraju doktor nauk prawnych rozpoczął karierę naukową i adwokacką. W 1905 r. został zastępcą profesora w Katedrze Prawa Cywilnego uniwersytetu w Jassach⁵, a w 1910 r. profesorem prawa na uniwersytecie w Bukareszcie, na którym wykładał do 1931 r.⁶ Zdolności krasomówcze, które w pełni ujawnił w latach późniejszych, wykorzystywał wówczas z pożytkiem w adwokaturze. Nie był obojętny na wydarzenia polityczne w kraju. Niedługo po powrocie z Francji włączył się aktywnie do życia politycznego, odnajdując swe miejsce w kierowanej przez T. Ionescu Partii Konserwatywno-Demokratycznej, z ramienia której w 1912 r. został deputowanym. Dał się wówczas poznać jako zwolennik gruntownej reformy drobnej własności ziemskiej, zarówno szlacheckiej, jak i chłopskiej, oraz zwolennik wprowadzenia w państwie prawa powszechnego głosowania.

Wybuch I wojny światowej stał się czasem nowych wyborów w życiu Titulescu. Rumunia początkowo wzorem Włoch — neutralna, w 1916 r. zdecydowała się na wypowiedzenie wojny Austro-Węgrom, co wprowadziło ją w stan wojny z pozostałymi Państwami Centralnymi⁷. Początkowo wojska rumuńskie dość łatwo zdobyły Siedmiogród. Jednakże w wyniku kontr-ofensywy państw centralnych sytuacja uległa gwałtownej zmianie i 6 XII 1916 r. Bukareszt został zajęty przez wojska nieprzyjacielskie. Rząd rumuński, na czele którego stał znany polityk I. Brătianu, ewakuował się do Jass. Titulescu przez zaledwie pół roku, od lipca 1917 r. do stycznia 1918 r., był ministrem finansów w tym rządzie, zdobywając nowe doświadczenie polityczne. Po podpisaniu przez rząd A. Marghilomana (7 V 1918) traktatu pokojowego z państwami centralnymi⁸, na mocy którego południowa część Rumunii z Bukaresztem pozostawała pod okupacją niemiecką i austriacką, latem 1918 r. Titulescu wyemigrował do Paryża. Wspólnie z innymi, patriotycznie nastawionymi politykami rumuńskimi, rozwijał działalność na rzecz własnego kraju. Był to jeden z ważniejszych elementów planów nakreślonych przez T. Ionescu, mających na celu pozyskanie przychylności państw Ententy dla Rumunii⁹. Służyć temu miała zawiązana w Paryżu, 16 IX 1918, Rumuńska Rada Narodowa, do której weszli m.in. T. Ionescu jako przewodniczący, O. Goga, C. Mille, V. Stoica, N. Titulescu, T. Vuia¹⁰. Wkrótce państwa Ententy oficjalnie uznały Radę za przedstawicielkę interesów Rumunii. Titulescu należał do bardziej aktywnych jej członków. Odnawiając dawne kontakty, a zarazem raz nawiązując nowe, rozwinął wówczas szeroką działalność zmierzającą do zapoznania europejskiej opinii publicznej z kwestią rumuńską. Jak wiele było do zrobienia, niech świadczy uwaga Titulescu skreślona w liście z Anglii, pisany latem 1919 r., do T. Ionescu, iż „po prostu nie istniejemy w polityce ogólnej”¹¹.

Na konferencję pokojową 1919 r. szli Rumuni z projektem stworzenia państwa z Siedmiogrodem w swoich granicach. Delegacji przewodniczył I. Brătianu. Członkami byli Nicolae Micșu, poseł w Londynie, Victor Antonescu, poseł w Paryżu, Constantin Coanda, Al. Vai-

⁴ I. Oprea, op. cit., s. 9–10.

⁵ Zob. dekret z 23 III 1905 r., w: Titulescu și strategia păcii, s. 483.

⁶ M. Mușat, *Nicolae Titulescu — patriot și diplomat de renume mondial*, w: *Titulescu și strategia păcii*, s. 56.

⁷ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1991, s. 411–412 i n.

⁸ *Ibidem*, s. 674–676.

⁹ I. Oprea, op. cit., s. 29.

¹⁰ *Ibidem*; M. Mușat, op. cit., s. 57.

¹¹ T. Oprea, op. cit., s. 31.

da–Voievod, Constantin Diamandi, N. Titulescu i Ion Cantacuzino¹². Podczas konferencji Polacy i Rumuni niejednokrotnie wspólnie występowali w różnych kwestiach. O takich „starciach” wspomina m.in. E. Romer w *Pamiętniku paryskim*¹³. Negocjacje Rumunii nie należały do najłatwiejszych, dlatego dopiero po podpisaniu traktatu pokojowego z Austrią, 10 IX 1919 r. w Saint–Germain–en–Laye, oraz z Węgrami 4 VI 1919 r. w Trianon, Rumuni mogli być w pełni usatysfakcjonowani. Na mocy traktatu z Austrią zyskali Bukowinę, z Węgrami — cały Siedmiogród¹⁴. N. Titulescu znalazł się wśród sygnatariuszy traktatu w Trianon. Wkrótce, już po raz drugi, otrzymał w rządzie tekę ministra finansów (VI 1920 — XII 1921). W tym to czasie przeprowadził w państwie poważną reformę finansów rumuńskich, która stała się podstawą dalszego rozwoju gospodarczego kraju. Stały przedstawiciel Rumunii w powstałej po zakończeniu wojny Lidze Narodów, w latach 1921–1927 i 1928–1932 poseł w Londynie, do 1936 r. prowadził Titulescu szeroko zakrojoną działalność polityczną. Kierował m.in. negocjacjami finansowymi z Anglią, które pomyślnie zakończono w 1925 r.

Główne zainteresowanie zwrócił ku współpracy między państwami w nowych, powojennych warunkach oraz ku polityce zagranicznej kraju, czemu dał bezpośredni wyraz w latach 1927–1928 i 1932–1936, gdy sterował rumuńską polityką zagraniczną. Titulescu przywiązywał dużą wagę do roli Ligi Narodów na arenie międzynarodowej. Uznawał, że małe państwa na forum Zgromadzenia Ligi mogą w sposób nieskrępowany przedstawiać liczne problemy polityczne. Był jednym z bardziej dynamicznych, choć nie jedynym, przedstawicielem Rumunii w Genewie. Razem z I. Cantacuzino złożył swój podpis pod paktem Ligi 10 I 1920 r. Dwukrotnie — co było wydarzeniem bez precedensu — przewodniczył Zgromadzeniu Ligi Narodów w 1930 i 1931 r.

W Genewie aktywność Titulescu szła w kilku kierunkach. Przede wszystkim zabiegał o sprawy własnego kraju, a zatem informował rumuńską delegację o pracach podejmowanych w Genewie, rozwijał współpracę z delegacjami innych państw, informował opinię publiczną w kraju o pracach Ligi¹⁵. Wśród przedstawicieli małych państw Titulescu odgrywał istotną rolę zarówno jako członek Rady Ligi Narodów (1926) oraz Komitetu Trzech, w którym zasiadał obok Roberta Cecila i L. Brouchere’a¹⁶. Znakomity mówca, Titulescu podkreślał w 1929 r. podczas odczytu o dynamice pokoju, iż traktat pokojowy oraz pakt Ligi stanowią podstawę prawnej organizacji wspólnoty międzynarodowej¹⁷. A w 1937 r. przypominał, że Liga Narodów „nie jest akademią moralną; nie jest stowarzyszeniem technokratów, ale jest instytucją polityczną, której podstawowym zadaniem jest zapobieganie wybuchowi wojny”¹⁸. Zazwyczaj takim deklaracjom towarzyszyło wskazanie na rolę Francji w konstruowaniu głównych założeń polityki międzynarodowej. W czerwcu 1934 r. Titulescu podkreślał, iż to właśnie Francja położyła podwaliny pod zasadę równego traktowania wszystkich narodów. W dwa lata później wskazywał na pewną specyfikę polityki francuskiej, która sojuszników znajdowała wśród tzw.

¹² *Români în istoria universală*, red. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, C. Criatian, Iași 1987, s. 597.

¹³ E. Romer, *Pamiętnik paryski 1918–1919*, opr. A. Garlicki, R. Świętek, Wrocław 1989, s. 306, 326.

¹⁴ H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatyckiej*, Kraków 1988, s. 44–46.

¹⁵ M. Mușat, op. cit., s. 60–61.

¹⁶ Ibidem, s. 76; M. Iacobescu, *N. Titulescu și Liga Națiunilor*, w: *Titulescu și strategia păcii*, s. 167; H. Batowski, op. cit., s. 97.

¹⁷ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, s. 28.

¹⁸ *Titulescu și strategia păcii*, s. 369.

małych narodów, oraz na zabiegi podejmowane przez Francję wokół zaniechania wojny światowej jako sposobu rozwiązywania narastających konfliktów politycznych²⁰.

Nawiązywał w ten sposób bezpośrednio do dzieła rozpoczętego jeszcze przez T. Ionescu, jednego z konstruktorów Małej Ententy, łączącej Czechosłowację, Rumunię i Jugosławię z polityką Francji w Europie Wschodniej. Uwieńczeniem tej koncepcji było powołanie Rady Organizacyjnej Małej Ententy. Jak pisze M. Arciszewski w raporcie do J. Becka, pomysł narodził się niejako przypadkiem podczas wspólnej konferencji w Belgradzie. Wobec jednak zachodzących zmian w Europie chodziło jednak o ściślejszą współpracę owych państw w sprawach politycznych i gospodarczych. W poufnym załączniku do umowy strony umawiające się przypominały, że głównym celem jest „la defense du status quo dans l'Europe Centrale basées sur les traités et de l'intégrité territoriale des Etats de la Petite Entente, pure et simple”²¹. System ten był jednak niedoskonały, a wpływy Francji w tej części Europy ograniczone²². Titulescu, który swoją konstrukcję polityczną w dużej mierze opierał na Francji, częstokroć bardziej życzeniowo aniżeli faktycznie wypowiadał wiarę w jej potęgę²³. Zdecydowany przeciwnik rewizji granic, natomiast gorący zwolennik pokoju i suwerenności narodów, uważał współpracę z Francją za najważniejszy element polityki zagranicznej Rumunii. Nie chodziło mu jednak o całkowite podporządkowanie się obcym wpływom czy wypełnianie żądań sojuszników. Miała to być — zgodnie z jego koncepcją — polityka prowadzona przez dwóch równoprawnych partnerów, którzy mają prawo dystansowania się do pewnych posunięć sojusznika. Tak było m.in. w sprawie paktu czterech, wobec którego Titulescu początkowo zajął negatywne stanowisko. Poparł natomiast drugą, francuską wersję tego paktu.

Interesująco wypadła zatem wizyta francuskiego ministra spraw zagranicznych Louisa Barthou w Bukareszcie, która była częścią jego dużej podróży dyplomatycznej. Przez Brukselę, Warszawę, Pragę dotarł on do Bukaresztu. Francja dążyła wówczas do wzmocnienia swojej pozycji na arenie europejskiej przez stworzenie tzw. paktu wschodniego. Barthou, główny konstruktor tego projektu, sceptycznie nastawiony był do projektów bezpieczeństwa zbiorowego. Zamierzał doprowadzić do zawarcia poszczególnych umów sojuszniczych. Podczas bardzo serdecznego przyjęcia ministra francuskiego w Bukareszcie Titulescu nie omieszkął w przemówieniu wygłoszonym w parlamencie w sposób bardzo zdecydowany podkreślić zasady niezmienności granic państwa, co potwierdził w swoim wystąpieniu Barthou. Titulescu wyrażał jednocześnie ideę powstawania grup międzynarodowych stopniowo — od małych państw narodowych łączących się w regiony aż po powstanie organizmu ogólnego²⁴. Dlatego jedynym dla niego sposobem utrzymania trwałego pokoju była zasada zbiorowego bezpieczeństwa. W tej koncepcji przez powstanie sieci umów dwustronnych lub regionalnych między państwami przeciwnymi rewizji granic miało dojść do wzrostu nastrojów pacyfistycznych, do respektowania niepodległości i suwerenności narodowej wszystkich państw. W tym systemie główną rolę miała odegrać Francja i Związek Radziecki. W deklaracji złożonej prasie

²⁰ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, s. 563, 802; I. Ciuperca, *N. Titulescu și rolul puterilor mici în viața internațională contemporană*, w: *Titulescu și strategia păcii* s. 138–139.

²¹ M. Arciszewski do J. Becka, Bukareszt 16 III 1933, w: *Titulescu și strategia păcii*, s. 476 i n.

²² P. Wandycz, P. Krüger, G. H. Soutou, *La Pologne entre Paris et Berlin. De Locarno à Hitler (1925–1933)*, Paris 1981, s. 269.

²³ I. Ciuperca, op. cit., s. 149.

²⁴ I. Scurtu, *Poziția partidelor politice față de activitatea diplomatică a lui N. Titulescu (1932–1936)*, w: *Titulescu și strategia păcii*, s. 244.

13 VI 1934 Titulescu wyraźnie określał zadania na przyszłość. Z trzema sąsiadami uznał stosunki za uregulowane: z Czechosłowacją, Polską i Jugosławią. O Bułgarii i o Węgrzech mówił pozytywnie, natomiast wskazywał, iż „Rumunia winna ustanowić dobre stosunki z wielkim swoim sąsiadem ze wschodu”²⁵. Był to czas wychodzenia Związku Radzieckiego z izolacji politycznej; inicjatywa M. Litwinowa — określenia definicji agresora, nawiązanie stosunków dyplomatycznych między ZSRR a Stanami Zjednoczonymi u schyłku 1933 r. — wszystko to utwierdzało Titulescu w jego koncepcji. W 1934 r. uczestniczył w nieoficjalnych rozmowach prowadzonych z M. Litwinowem, co zaowocowało otwarciem placówek dyplomatycznych w Moskwie i w Bukareszcie w czerwcu 1934 r. Ponieważ Francja i Czechosłowacja podpisały w 1935 r. kolejno układy ze Związkiem Radzieckim, Titulescu uznał, iż w kolejności układ taki powinna podpisać Rumunia²⁶. W wywiadzie udzielonym bukaresztańskiemu dziennikowi „Universul”, po parafovaniu protokołu z rozmów z Litwinowem w lipcu 1936 r. m.in. powiedział: „Nie jestem komunistą; nie przyjmę nigdy tej doktryny. Stwierdzam jedynie, że zbliżenie w zakresie polityki zagranicznej z ZSSR, który jest sprzymierzony z naszymi sojusznikami Francją, Czechosłowacją i Turcją jest najlepszym środkiem, by pozwolić naszym traktatom na zaistnienie porozumienia i na pełną ich skuteczność”²⁷. Były to jednak ostatnie posunięcia Titulescu w zakresie polityki zagranicznej, gdyż z końcem sierpnia otrzymał dymisję.

W koncepcjach politycznych rumuńskiego polityka nie było miejsca na wspólne i bezkonfliktowe realizowanie współpracy między Polską a Rumunią. Temat ten zasadniczo wyczerpany został przez H. Bułhaka²⁸. Podkreśla on, że gdy w 1930 r. nastąpiło zachwianie bezpieczeństwa europejskiego po przedterminowej ewakuacji Nadrenii Polska zaczęła stopniowo poszukiwać nowych dróg w polityce międzynarodowej²⁹. Jednym z takich rozwiązań miał być system traktatów o nieagresji ze Związkiem Radzieckim i jego sąsiadami. Negocjacje, które Polska podjęła w 1932 r., spotkały się nie tylko z rezerwą, ale i niechęcią ze strony Titulescu. Zaczęły się pojawiać wyraźne różnice w koncepcji budowania systemu sojuszków między Polską a Rumunią. Również kontakty polsko-francuskie w owym czasie nie należały do najlepszych. Istotne różnice między stroną polską a rumuńską wystąpiły po podpisaniu paktu czterech. Polska nie mogła zgodzić się na taką koncepcję, podczas gdy Rumunia ostatecznie pakt ten zaakceptowała³⁰. Zbliżenie polsko-rumuńskie było w owym czasie prawie niemożliwe, gdyż Polska dążyła wtedy do utrzymania równowagi politycznej między swymi sąsiadami: Niemcami i Związkiem Radzieckim, Rumunia natomiast włączyła się do francuskiej koncepcji paktu wschodniego. Realizując te dwie, tak odmienne, linie polityczne, Polska i Rumunia nie mogły liczyć na współpracę. Minister Titulescu, finalizując rozmowy z Litwinowem, stał się niepożądanym partnerem politycznym Polski w Bukareszcie. Znane są zabiegi polskie, które przyczyniły się do udzielenia Titulescu dymisji tuż przed podpisaniem ostatecznego układu ze

²⁵ C. I. Turcu, *N. Titulescu — promotor al largirii relațiilor externe ale României*, w: *Titulescu și strategia păcii*, s. 94.

²⁶ A. Eden, op. cit., s. 78; I. Scurtu, op. cit., s. 244–245.

²⁷ Ibidem, s. 248.

²⁸ H. Bułhak, *Próby przekształcenia sojuszu wojskowego z Rumunią w trójstronne przymierze polsko-francusko-rumuńskie w latach 1923–1924*, „Przegląd Historyczny” 1973, z. 3; Tenże, *Polska a Rumunia 1918–1939*, w: *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*, Wrocław 1977. W innym aspekcie przedstawia te zagadnienia N. Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică*, București 1991.

²⁹ Por. H. Batowski, op. cit., s. 327.

³⁰ Ibidem, s. 332.

Związkiem Radzieckim³¹. Odejście Titulescu odbiło się szerokim echem w prasie europejskiej. Zmalały zarazem wpływy francuskie w Bukareszcie.

Nie znajdując miejsca w kraju, Titulescu wyjechał do Francji. Tutaj też, gdy przebywał na południowym wybrzeżu, w Cannes, zastała go wojna. Podejmował próby wyjazdu poza Europę, zakończone jednak niepowodzeniem. Złożony chorobą, zmarł w Cannes 17 III 1941 r.

Świetnie przygotowany do dyplomacji, błyskotliwy, zacięty przeciwnik w dyskusjach, był Titulescu bez wątpienia człowiekiem polityki. Wykazywał dużą samodzielność w podejmowanych akcjach dyplomatycznych. Szczególną rolę przywiązywał do Ligi Narodów i tworzonego przez nią systemu bezpieczeństwa. Dlatego tak wiele miejsca w różnych swoich wypowiedziach poświęcał kwestii pokoju między narodami. „Pokoju nie można proklamować. Pokój się zdobywa” — mówił podczas jednego ze spotkań. Właściwie przez cały czas realizował swoją koncepcję sojuszków regionalnych — tak było w przypadku umocnienia Małej Ententy, tak też było gdy realizował myśl Ententy Bałkańskiej. Załamanie własnych koncepcji politycznych wraz z upadkiem Francji w 1940 r. przyjął jako własną klęskę.

Nicolae Titulescu (1882–1941) — Politician and Diplomat

The person of Nicolae Titulescu, one of the best known Rumanian politicians of the inter-war years, remains the object of interest on the part of researchers. This politician, active prior to the first world war, during its course and in its wake, belonged to a group of people who granted shape to the postwar future of Rumania. In 1919, Titulescu was a member of the Rumanian delegation to the peace conference. Soon afterwards, he received the portfolio of Minister of Finances (1920–1921) and subsequently acted as the representative of Rumania in the League of Nations, where in 1930 and 1931 he fulfilled the function of chairman of the Assembly; in 1928–1932 Titulescu was the Rumanian envoy to London, and the peak of his activity on the international arena was the post of Minister of Foreign Affairs (1932–1936).

N. Titulescu was an extremely energetic politician who cherished his own vision of the postwar political order, albeit he was incapable of realising all of his original projects. He took an indubitably active part in work on the definition of the aggressor, which stemmed from the conception of maintaining permanent peace by means of the principle of collective security. Accordingly, Titulescu aimed at safeguarding the position of Rumania in Central–Eastern Europe with the aid of bilateral treaties. He assigned the main role to France and the Soviet Union and thus strove systematically at regulating political relations with the latter of the two states. Such a trend of Rumanian foreign policy caused a considerable deterioration of Polish–Rumanian diplomatic contacts.

N. Titulescu attached particular attention to the role played by the League of Nations on the global scale, his contribution was recognised in the diplomatic world and highly regarded in both Great Britain and France.

³¹ S. Mikulicz, *Wpływ dyplomacji sanacyjnej na obalenie Titulescu*, „Sprawy Międzynarodowe” 1959, nr 7–8, s. 104–123; H. Bułhak, *Polska a Rumunia...*, s. 335–336; J. Laroche, op. cit., s. 237.